

ÖZ

Tarihyazımı, yalnızca geçmişin olgularını kaydetmekle sınırlandırılmayan; tarihçi zihniyeti, anlatı sanatı ve tarih felsefesiyle şekillenen çok katmanlı bir düşünsel inşa sürecidir. Bu süreçte tarihçi, verileri sadece kronolojik bir dizgeye yerleştirmekle kalmayıp onları karşılaştırmalı bir analizle bağlamsallaştırmalı, yorumlayıcı bir çerçevede düşünsel olarak yapılandırmalı ve ulaştığı sonuçları epistemolojik açıdan sorgulamalıdır. Bu bağlamda tarihyazımının en temel dinamiklerinden biri olan "insan faktörü", tarihî bilgiyi inşa etme sürecinde hem belirleyici bir özne hem de yorumsal bir unsur işlevi görmektedir. Dolayısıyla, tarihçinin bireysel zihniyeti, ideolojik yönelimi, kültürel bağlamı ve bilişsel önyapısı ile bu bilgi üretim sürecine nasıl etki ettiği; söz konusu ideal nesnellik çabasının hangi sınırlarla karşılaştığı bu araştırmanın ana problematiklerinden biri olarak ele alınmaktadır. Tarih, tarihçi ve zihniyet kavramları etrafında şekillenen bu çalışmada, özellikle tarihsel bilginin oluşumunda objektiflik iddiasının ne ölçüde mümkün olabileceği sorgulanırken; zihinsel arka plan, metodoloji, dil ve retorik tarihyazımı üzerindeki etkileri de derinlemesine tartışılmaktadır. Edward Carr, R. G. Collingwood ve İbn Haldûn gibi düşünürlerin yaklaşımlarından hareketle, tarihçinin epistemolojik duruşu, ideolojik eğilimleri ve içinde bulunduğu kültürel koşulların tarihî anlatıyı nasıl biçimlendirdiği analiz edilmiştir. Ayrıca tarihyazımında belgeye aşırı bağımlılık ve popüler tarihçilik gibi sorunlara da eleştirel bir perspektifle yaklaşım; tarihî metinlerin sadece geçmişin temsili değil, aynı zamanda bugünün düşünsel ihtiyaçlarına cevap veren yeni bir kurgu olduğu savunulmuştur. Bu çalışmada, tarih felsefesi, anlatı teorisi ve zihniyet analizi ekseninde tarihyazımına disiplinlerarası bir bakış kazandırmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarihyazımı, Zihniyet, Tarihçi, Metodoloji, Retorik, Anlatı, Tarih Felsefesi.

AN EVALUATION OF HISTORIOGRAPHY IN THE CONTEXT OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PHILOSOPHY OF HISTORY AND MENTALITY

ABSTRACT

Historiography is not merely the recording of past facts; it is a multi-layered intellectual construction shaped by the historian's mentality, narrative strategies, and the philosophy of history. The historian is expected not only to deal with historical information sources such as documents, evidence and records at the level of transmission, but also to reinterpret these elements with a methodological integrity and theoretical ground by subjecting them to a critical and multi-dimensional evaluation with an objective perspective as much as possible. In this process, the historian should not only place the data in a chronological order; he/she should contextualize them with a comparative analysis, structure them intellectually within an interpretive framework and question the conclusions he/she reaches from an epistemological perspective. In this context, one of the most basic dynamics of historiography, the "human factor", stands out as both a determining subject and an interpretive actor in the process of formulating historical knowledge. Therefore, how the historian's individual mentality, ideological orientation, cultural context and cognitive pre-structure affect this knowledge production process; and what limits this ideal objectivity effort encounters constitute one of the fundamental problems of this study. This study, centered on the concepts of history, the historian, and mentality, questions to what extent objectivity is possible in the formation

* Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: akara@aybu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0424-9615.

TARİH FELSEFESİ VE ZİHNİYET İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TARİHYAZIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

of historical knowledge. It critically examines the impact of mental frameworks, methodology, language, and rhetoric on the construction of historical narratives. Drawing on the perspectives of thinkers such as Edward Carr, R. G. Collingwood, and Ibn Khaldun, the research analyzes how the historian's epistemological stance, ideological orientations, and cultural context influence historiographical practices. The study also addresses issues such as overreliance on documents and popular historiography, arguing that historical texts are not merely representations of the past but reconstructions shaped to meet the intellectual needs of the present. Ultimately, this research aims to provide an interdisciplinary perspective on historiography through the lenses of historical philosophy, narrative theory, and mentality analysis.

Keywords: Historiography, Mentality, Historian, Methodology, Rhetoric, Narrative, Philosophy of History.

GİRİŞ

Tarihyazımı, geçmişin olgularını kronolojik sırayla kaydetmekten öte tarihçinin zihniyeti, tarih felsefesi ve anlatı biçimiyle şekillenen çok katmanlı bir düşünsel inşa sürecidir. Bu süreçte tarihsel olaylar yalnızca aktarılmaz, aynı zamanda belirli bir anlam çerçevesinde seçilir, kurgulanır ve yeniden yorumlanır. Tarihyazımı, insan, zaman ve mekân ilişkisi bağlamında geçmişin anlamaya yönelik entelektüel bir çabadır.¹

Tarihyazımının merkezinde üç temel bileşen yer alır. Tarih, tarihçi ve zihniyet. Geçmişin kaydı, bu üçlü yapının etkileşimiyle şekillenir. Zira tarih olmuş olana dair zihinsel bir yapılandırmayı da içerir. Tarihçi, sahip olduğu entelektüel donanım, ideolojik eğilim ve toplumsal konumlanış doğrultusunda seçtiği belgeleri belirli bir anlatıya dönüştürür.² Bu durum, tarihyazımını salt bilgi aktarımı olmaktan çıkarıp bir anlam üretme faaliyetine dönüştürür.

Başlangıçta mitolojik anlatılarla şekillenen tarihyazımı, süreç içinde yazılı belgeler ve tanıklıklarla daha sistematik bir nitelik kazanmıştır. Özellikle sosyal tarih perspektifiyle birlikte postmodern tarihçilik anlayışı belirginleşmiştir.³ Tarihyazımının kendine özgü bazı kuralları ve bilimsel araştırma yöntemleri vardır. Tarihçinin belge, kanıt ve kayıtlara dayalı bilgi kategorilerini objektif bir yaklaşım, tarafsız bir bakış, olabildiğince nesnel ve doğru bir okuma yaparak; bir metodoloji ve kuramsal çerçevede kaynaklarla ilişkilendirerek sorguladıktan sonra mukayeseli bir mantıkla metnini inşa etmesi iktiza eder. Geçmişin kaydında en önemli unsur olan insan faktörünün bu ideali gerçekleştirmede ne derece rol oynadığının tespiti önemlidir.

Zihniyet ise, bireyin ya da toplumun olaylara yaklaşım biçimini, değerlerini ve düşünsel reflekslerini belirleyen derin yapıdır.⁴ Bu yönüyle, tarihçinin kimliği ve düşünce dünyası tarihsel anlatının biçimini ve yönünü doğrudan etkiler. Objektiflik tarihsel araştırmalarda ulaşılması arzulanan bir hedef olarak görülse de, zihniyetin sürece dâhil olması, tarihsel bilginin her zaman sübjektif unsurlar taşımasına neden olur.

Bu çalışmada tarih-tarihçi-zihniyet ilişkisinin tarihsel bilgi üzerindeki etkisini sorgulamak ve tarihyazımına felsefi, kuramsal ve anlatı düzeyinde disiplinlerarası bir bakış sunmak amaçlanmıştır. Araştırmada Edward Carr, R. G. Collingwood ve İbn Haldûn gibi düşünürlerin yaklaşımlarından hareketle tarihçinin epistemolojik duruşu, zihinsel arka planı ve anlatı tercihleri çerçevesinde tarihyazımının nasıl biçimlendiği incelenecektir. Ayrıca belge fetişizmi ve popüler tarihçilik gibi güncel sorunlar da eleştirel bir bakışla değerlendirilecektir.

1.1. Tarih

Tarih, geçmişin insan, zaman ve mekân ilişkisi bağlamında inceleyen ve yorumlayan bir disiplindir. Zamanı da mekânı da anlamlı kılan ise insandır. Zira insanın olmadığı yerde onun yaşamadığı bir zaman diliminde tespiti yapılacak veya gerçekliği ortaya konulacak bir hadiseden veya olgudan bahsetmek anlamsız olacaktır. Tarih, insanın zaman ve mekânla kurduğu bu ilişkinin kayıt altına alınmış hâlidir. Aynı zamanda geçmişin öğrenmeye, bugünü anlamaya ve geleceği inşa etmeye yönelik düşünsel bir çabanın ürünüdür.⁵

¹ Paul Veyne, *Tarih Nasıl Yazılır?*, çev. N. Özyıldırım, Metis Yayınları, İstanbul 2014, s. 103.

² Siegfried Kracauer, *Tarih Sonda Bir Önceki Şeyler*, çev. T. Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2014, s. 82-84; İlhan Tekeli, *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, s. 65.

³ Oscar Wilde, *Tarihsel Eleştirinin Doğuşu*, çev. B. Taş, Alakarga Sanat Yayınları, İstanbul 2018, s. 19, 40, 47, 52; Veyne, *age*, s. 179-281, 380, 396, 412, 420-421; Ahmet Şimşek, "Sunuş", *Tarih Nasıl Yazılır?*, *Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, İstanbul 2011, s. 11-12; Necmeddin Alkan, "Efsaneden Aydınlanmacı Geleneğe Tarih Düşüncesi", *Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, İstanbul 2011, s. 23, 25, 32-33; İbrahim Hakkı Öztürk, "Bilimsel (Modern) Tarihten Parçalanmış (Postmodern) Tarihe", *Tarih Nasıl Yazılır?*, *Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, İstanbul 2011, s. 61-63.

⁴ Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara 1999, s. 40, 62, 64, 299; Veyne, *age*, s. 256.

⁵ Edward H. Carr, *Tarih Nedir?*, çev. M. G. Gürtürk, İstanbul 2012, s. 73; Robin G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, çev. K. Dinçer, İstanbul 1990, s. 23, 293, 295-296, 307; Alun Munslow, *Tarihin Yapısökümü*, çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000, s. 17; İsmail Özçelik, *Tarih ve Metodolojisi*, Gazi Kitabevi, Ankara 2014, s. 12-13; Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, Ekin Yayınevi, Bursa 2014, s. 1-2, 7; Altan Çetin-Galip Çağ, *İbn Haldun Umranında Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, İstanbul 2015, s. 14; Adnan Kara, *Bir Memlûklü Aydın, Bürokrat ve Tarihçi İbn Kesir*, İlahiyât, Ankara 2023, s. 255.

Tarih, insana dair olan her şeyle ilgilenir. Siyasi olaylardan kültürel yapıya, toplumsal dönüşümlerden bireysel yaşantılara kadar geniş bir alanı kapsar.⁶ Ancak bu alanın anlamlandırılması, yalnızca olayların aktarımıyla değil, bu olaylar arasındaki ilişkilerin kavranması ve bir anlatıya dönüştürülmesiyle mümkündür. Nitekim tarihin temel işlevi de ilişkisel bağlarıyla bütünlük oluşturan bu tablonun tüm parçalarının bir araya getirilmesini sağlamaktır.⁷

Karşılıklı bir etkileşim süreci olarak tarihin geçmiş, şimdiki zaman ve gelecekle bir illiyet bağının bulunduğu bahsetmek mümkündür. Bu etkileşim yahut ilişki biçimi, tarihçi ile geçmişte meydana gelen olaylar arasında bir iletişim olarak görülmelidir.⁸ Tarih, geçmişten bugüne ve bugünden geleceğe uzanan kopmaz bir zincirle birbirine bağlıdır. Nitekim bugünün ışığında geçmiş öğrenirken geçmişin ışığında da bugünü öğrenmiş olmaktayız.⁹ Başka bir ifadeyle, bir taraftan geçmiş anlaşılır kılarak bugünkü durumumuzu öğrenirken¹⁰ diğer taraftan geleceği aydınlatmak için geçmiş açıklanmış olmaktayız.¹¹ Zira geçmiş, şimdiki zaman ile geleceğin bir modelidir. Her kuşak, kendi kimliğini yeniden üretme ve toplumsal ilişkilerini yeniden yapılandırma sürecinde geçmişten devraldığı örüntülerle hareket eder. Bu bağlamda tarih, toplumsal hafızada saklı duran genetik kodların çözülmesini sağlayan bir anahtar işlevi görür. Eğer bugün içinde bulunulan durum birey ya da toplum için tatmin edici değilse, geçmişteki tecrübeler bir referans çerçevesi oluşturarak geleceğe dair yeni bir yön tayin edilmesine olanak tanır. Bu yönüyle geçmiş, şimdiki zamana yön veren bir otorite işlevi görür.¹²

Tarih sadece bir bilgi nesnesi değildir. İnsanın kendisini ve toplumunu anlama aracı, şimdiki zaman ile geçmiş arasında bir bağ kurma çabasıdır. Her tarihsel bilgi, belirli bir bakış açısıyla seçilmiş, yorumlanmış ve anlamlandırılmış bir kurguya dayanır.¹³ Dolayısıyla tarih, yalnızca olmuş olanı değil, olmuş olana dair zihinsel bir yapılandırmayı da içerir.

1.2.Tarihçi

Tarihin mahiyeti, konusu ve amacı gibi hususlarda her araştırmacı mutlaka bir görüşe sahiptir. Ancak farklı disiplinlerle ilgilenen araştırmacılardan daha ziyade tarihsel bilgi üretiminin ontolojik ve epistemolojik temelleri üzerine düşünen,¹⁴ tarihçiliği sıradan bir bilgi aktarımı düzeyinin ötesinde ele alan, aynı zamanda tarihsel düşüncüyü bir felsefi sorgulama biçimi olarak gören düşünürlerin katkılarını dikkate almak son derece önemlidir. Bu nedenle, tarihsel bilginin doğasına ilişkin tartışmalarda, hem tarihsel deneyime sahip olan hem de bu deneyimi felsefi düzlemde irdeleyebilen bilgelerin yaklaşımları büyük önem taşır.¹⁵ İmâduddin Halil, konu hakkında fikirlerini açıklarken aydın-tarihçi buluşması olarak özetlediği *aydın tarihçi* yaklaşımına vurgu yapmaktadır. O benzer düşüncelerin, Arnold Toynbee, Spengler, Garasie, Loy-Daywarnt, Gibb, Louis Bertrant ve Fisher gibi batılı akademisyenlerde de var olduğunu belirtmektedir.¹⁶ Nitekim konusu insan ve toplumlar olan tarihin inşası ve kurgulanmasında tarihçilerin belirleyici bir rol üstlendiği açıktır. Dolayısıyla tarihçilerin metodolojik-bilimsel yaklaşımı ve akademik bakışı önem arz etmektedir.¹⁷

Tarihsel bilgiyi üreten özne olarak tarihçi, salt belge toplayan bir arşivci değildir. O aynı zamanda olgular arasında anlam ilişkileri kuran, seçen, sorgulayan ve inşa eden bir aktördür.¹⁸ Edward Carr'ın ifadesiyle tarihçi, olgularla yorumlar arasında bir denge kurmakla yükümlüdür.¹⁹ Bu denge, onun metodolojik tercihleri yanında içinde yer aldığı değerler sistemi ve zihinsel referans çerçevesiyle de doğrudan ilişkilidir.

Tarihçinin sahip olduğu düşünsel birikim, felsefi yönelim, ideolojik duruş ve içinde bulunduğu toplumsal bağlam; hangi olayları seçeceğini, hangi belgeleri merkeze alacağını ve nasıl bir anlatı kuracağını belirler.

⁶ Muhammed İbn Haldûn el-Hadramî, *Mukaddime*, çev. H. Kendir, Ankara 2004, 1, s. 69; A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985, s. 7-8, 13; Memiş, *age*, s. 162.

⁷ Edward H. Carr, José Fontana, *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, çev. Ö. Ozankaya, Ankara 1992, s. 118.

⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı, İstanbul 1997, s. 2; Ernst Breisach, *Tarihyazımı*, çev. H. Kocaoluk, İstanbul 2009, s. 11, 12, 17; Carr, *age*, s. 86, 109; Öztürk, *agm*, s. 61.

⁹ Léon-Ernest Halkin, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev. B. Yediyıldız, Ankara 2000, (Bkz. Tarih Hakkında Metinler bölümü; G. M. Trevelyan ve M. Bloch'a ait metinler), s. 134-137; Carr, *age*, s. 124, 199; Veyne, *age*, s. 25; Brian Fay, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, çev. İ. Türkmen, Ayrıntı, İstanbul 2012, s. 296; Michael Stanford, *Tarihin İncelenmesi İçin Bir Kılavuz*, çev. C. Cemgil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 16; Kütükoğlu, *age*, s. 2; M. Asım Yediyıldız, "Tarih Felsefesi Üzerine Bazı Düşünceler", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2003, 12/1, s. 173.

¹⁰ Carr, Fontana, *age*, s. 31, 119.

¹¹ Wilde, *age*, s. 32; Breisach, *age*, s. 16-17; Carr, Fontana, *age*, s. 69; Veyne, *age*, s. 103; Munslow, *age*, s. 73.

¹² Eric J. Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, çev. O. Akınhay, Ankara 1999, s. 41; Fazlurrahman Malik, Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu, çev. S. Akdemir, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001, s. 149; Stanford, *age*, s. 53-54; Carr, *age*, s. 168.

¹³ Munslow, *age*, s. 19-20; Hobsbawm, *age*, s. IX; İrfan Aycan, Mahfuz Söylemez vd., *Apokrif Tarih Yazıcılığı*, Ankara 2003, s. 9.

¹⁴ Çetin- Çağ, *age*, s. 10, 11.

¹⁵ Collingwood, *age*, s. 26-29; Stanford, *age*, s. 249-250.

¹⁶ Bkz. İmâduddin Halil, *Ömer b. Abdülâziz Dönemi ve İslâm İnkılâbı*, çev. U. Dalar, İstanbul 1984, s. 14.

¹⁷ Aycan, Söylemez vd., *age*, s. 9; Kara, *age*, s. 255.

¹⁸ Hakan Poyraz, "Tarihin Amacı ve Tarihçinin Rolü Üzerine Bir Deneme", *Akademik İncelemeler*, 2/1, 2007, s. 31; Cenk Reyhan, "Tarih, Tarihçilik ve Tarihyazımı Üzerine Bazı Gözlemler", *Turkish History Education Journal*, 7/2, 2018, s. 582.

¹⁹ Carr, *age*, s. 194.

TARİH FELSEFESİ VE ZİHNİYET İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TARİHYAZIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dolayısıyla tarihyazımı, yalnızca belgelerin kaydedilmesiyle oluşmaz. Bu belgeleri okuyan zihnin yapısıyla birlikte ortaya çıkar.²⁰ Bu nedenle tarihçiden beklenen, hem kaynaklara eleştirel yaklaşması hem de öznel yönelimlerinin farkında olarak metodolojik tutarlılığı korumasıdır.

Geçmişe dair bilgi sahibi olmak ile geçmişin belirli bir epistemolojik çerçevede algılamak aynı anlama gelmemektedir. Ayrıca araştırmalar sonucu elde edilen bulgu ve çıkarımların ötesinde, yorumlardan bağımsız bir tarihsel gerçekliğin varlığını kabul etmek gereklidir. Nitekim C. P. Scott'un, *olgular kutsaldır, kanaatler ise hürdür* ifadesi, tarihsel söylemde olgu ve yorum arasındaki bu ontolojik ayrımı açık biçimde ortaya koyan dikkat çekici bir örnektir.²¹ Bu açıdan bakıldığında, tarihsel metin inşasında araştırmacının bağlı kaldığı temel ilkeler, metodoloji ve bilimsel yaklaşımı yanında zihni arkaplanının/zihniyet dünyasının da çok önemli olduğu belirtilmelidir.

1.3.Zihniyet

Yaşananlar karşısında sergilenen duruş, gösterilen anlayış ve vaziyet alış hali olarak tanımlanan zihniyet, bireyin ya da bir toplumun olaylara yaklaşım biçimini, değer yargılarını, kabullerini ve düşünsel eğilimlerini şekillendiren derin yapıdır.²² Tarihçi de bu yapının dışında değildir. Onun neyin ne olduğunun araştırıldığı, incelendiği ve seçildiği gri bölgede çalışması, özellikle de kimliği, isteği, duygusu, dini, dili, sınıfsal aidiyeti, ideolojik yönelimi ve entelektüel formasyonu hem olaylara bakışını hem de yazdığı metnin karakterini doğrudan etkiler.²³

Polonyalı filozof ve toplumbilimci Adam Schaff'ın da ifade ettiği gibi, hiçbir tarihçi toplumsal kimliğinden tamamen sıyrılmaz. Schaff, zihniyet meselesine dikkat çekerek, tarihçinin insan olmaktan kaynaklanan niteliklerinden tamamen bağımsızlaşamayacağını ifade etmektedir. Ona göre tarihçi; toplumsal bir kimliğe sahip olması, belirli bir dili kullanması, bir dine mensup olması, belirli bir sınıfın, çevrenin ya da meslek grubunun üyesi olması ve bir ülkenin yurttaşı olması gibi etkenler dolayısıyla, yerleşik yargıların ve kültürel kalıpların tüm etkilerini kaçınılmaz biçimde taşımaktadır.²⁴ Bu nedenle tarihyazımı kaçınılmaz biçimde sübjektif unsurlar içerir. Objektiflik bir ideal olarak korunmalı; ancak tarihçinin bu idealin sınırlarını bilerek yazması gerekir. Bu bağlamda zihniyet, tarihyazımında hem bir güç hem de bir sınırlılık alanıdır.

İnsan doğasına ve hayatın akışına uygun bir gerçeklik olarak toplumsal ve bireysel koşullanmadan kurtulmak mümkün olmasa bile tarihçiden beklenen, bunun bilincinde olmasıdır. Popüler tarihçiliğin indirgemeci ve duygusal eğilimlerinden uzak durmasıdır. Öznel sempati ya da antipati temelli yaklaşımlara prim vermeksizin bilgi, belge ve kanıtlara dayalı tutarlı, makul ve bilimsel çıkarımlarda bulunarak metnini inşa etmesidir.²⁵ Bundan dolayı tarihyazımında nesnellik çok önemlidir ve önceliklidir ancak imkânsız gibidir.²⁶ Her objektiflik iddiasının aslında belirli bir sübjektif konumlanışa dayandığı ileri sürülse de, tarihçinin araştırma sürecinde metodolojik tutarlılığı gözeterek dengeli ve ölçülü bir tutum benimsemesi zaruridir. Tarihsel anlatısını oluştururken övgü ya da yergi temelli değer yargılarına kapılmaksızın, ele aldığı konuları titizlikle incelemesi, kaynakları eleştirel bir bakışla değerlendirmesi, doğruyu yanlıştan ayırma çabası içinde olması beklenir.²⁷ Tüm bilim insanlarında olduğu gibi, tarihçi de sürekli olarak 'niçin?' sorusunu sormalı; olayların ardındaki yapısal, toplumsal ve düşünsel dinamikleri cesaretle analiz ederek, tarihsel gerçekliği olduğu gibi ortaya koyma sorumluluğuyla hareket etmelidir.²⁸ Kısaca tarihçi bulgularıyla olabildiğince objektif, nesnel ve tarafsız değerlendirmelerde bulunmalıdır. Tarihsel olguları yorumlarken, eldeki veriler ışığında vicdanıyla örtüşen bir değerlendirme yapması beklenir. D. Knowles'in dediği gibi *tarihçi elbette yargıç değildir* ve yargılamak onun işi hiç değildir. Özellikle geçmişi ahlaki kategorilerle yargılamaya eğilimli bir 'hüküm verici' pozisyonu üstlenmemeli, tarihsel aktör ve olaylara dönemin bağlamsal koşulları içerisinde yaklaşmalıdır.²⁹ Ancak tüm dikkatiyle eleştirel ve kritik bir yaklaşımla, bir yargıç titizliği ve hassasiyetiyle ön yargılardan uzak, makul, mantıklı, tutarlı ve bilimsel bir okuma yaparak değerlendirmelerini kaydetmelidir.

²⁰ Hobsbawm, *age*, s. 105; Halkin, *age*, s. 11-12; Öner, *age*, s. 26, 65, 213; Poyraz, *agm*, s. 32.

²¹ Carr, *age*, s. 60; Yediylıldız, *agm*, s. 169; Kasım Şulul, "Kafiyeci'nin (788-879/1386-1474) Tarih Metodolojisi İle İlgili Görüşleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2001, 13-14, s. 227.

²² Öner, *age*, s. 40, 62, 64, 299; Veyne, *age*, s. 256.

²³ Hobsbawm, *age*, s. 105; Halkin, *age*, s. 11-12; Öner, *age*, s. 26, 65, 213.

²⁴ Carr, Fontana, *age*, s. 98; Togan, *age*, s. 113-114; Memiş, *age*, s. 163; Kara, *age*, s. 259.

²⁵ İrfan Aycan, M. Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara 2002, s. 13, 16; Carr, Fontana, *age*, s. 98; Kara, *age*, s. 256.

²⁶ Togan, *age*, s. 114.

²⁷ Ebû Nasr Abûlvehhâb es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 1-10, Hicr, 1413/1993, 2, s. 22; İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1, s. 26-27, 69; Togan, *age*, s. 156; Kracauer, *age*, s. 89; Şulul, *agm*, s. 236, 238; Kara, *age*, s. 258-260.

²⁸ Carr, *age*, s. 78, 144, 145; Veyne, *age*, s. 247; Aycan, Söylemez, *age*, s. 13; Kara, *age*, s. 256.

²⁹ Veyne, *age*, s. 247; Carr, *age*, s. 134.

Tarihsel metinlerin nesnel gerçekliğin yansımaları değil; belirli zihinsel yapılar, tarihsel koşullar ve anlatı stratejileri çerçevesinde oluşmuş kurgular olduğu³⁰ dikkate alındığında, tarihyazımında zihniyetin belirleyici rolü daha açık hale gelir. Zihniyetin analiz edilmediği bir tarihsel metin, potansiyel bir ideolojik inşa aracı olabilir.

2. Tarihsel Bilginin İnşasında Tarih, Tarihçi ve Zihniyet İlişkisi

Tarih denilince ilk akla gelen şey geçmiştir ve her insan geçmişi öğrenmek ister. Bu, insan doğasında var olan fitrî bir duygudur. Biyolojik bir varlık gibi toplumlar da geçmişle bağlarını canlı tutarak varlıklarını devam ettirmek isterler. Ne var ki, geçmişi öğrenme arzusuyla birlikte geçmiş duygusunun doğasını analiz etmek yahut bu duygudaki değişiklikler ile dönüşümlerin izini sürmek, tarihçileri meşgul eden temel bir problem olarak görülmektedir.³¹ Bu problem tarih bilimi ve tarihçiliğin dolayısıyla tarih felsefesinin de konusudur.

Geçmişi öğrenme arzusuyla beraber insanın diğer insanları, toplumları ve devletleri tanıma yani tarihi bilgi düzeyinde kavrama ve zihinsel düzlemde yapılandırma süreci de eşzamanlı başlar. İnsanlarda geçmiş duygusu olduğu gibi insan toplulukları tarafından gerçekleştirilen eylemlerin de bir duygusu vardır. İşte tarihçinin bu duyguyu anlamaya çaba göstererek geçmişte meydana gelen hadiseler ya da olguları sözle nakletmesi olay ve olguların ruhunu kavrama noktasında bize bir idrak ufku kazandırmaktadır.³²

Tarih, geçmişte meydana gelmiş tüm yaşanmışlıkları anlamlandırmaya yönelik entelektüel bir çabadır. Bir betimleme, tasnif etme ve tahlil çabasıdır. Bu yönüyle tarih yalnızca olayların sıralı bir şekilde aktarımı değil aynı zamanda tarihsel bilginin düşünsel olarak inşa edilmesidir.³³ Tarihyazımı, yaşanmış olayların aktarılmasından çok daha fazlasını içerir. Bu olayların hangi yönleriyle, ne şekilde, hangi bağlamda ve nasıl bir anlatı diliyle sunulacağının belirlenmesi, doğrudan tarihçinin yaklaşımı, zihniyet dünyası ve kuramsal tercihleriyle ilişkilidir.³⁴

Tarih, bir düşünme ediminin neticesidir³⁵ ve tarihçinin düşünce dünyası içindeki zihni arkaplanda olgunlaşan bir kurgu olarak metne yansımaktadır. Tarihyazımı sürecinde tarihçinin düşünce dünyasında olgunlaşan kurgu, yalnızca belge ve olgulara dayalı bir aktarım değil, bu unsurların belirli bir metodolojik çerçeve içinde değerlendirilerek yeniden anlamlandırılmasını ifade eder. Zira her tarihsel anlatı, seçilen verilerin düzenlenmesi, yorumlanması ve yapılandırılması yoluyla oluşturulan bir inşa sürecidir. Bu bağlamda, Carr'ın vurguladığı gibi tarihçi, olgularla yorumlar arasında bir denge kurmakla yükümlüdür,³⁶ fakat bu dengeyi sağlamak pratikte her zaman mümkün değildir. Tarihin anlamlandırılması, ancak insanın kendini, çevresini ve toplumunu anlama çabasıyla mümkündür. İnsan doğasında var olan bu anlamlandırma arzusu, tarihçinin zihinsel faaliyetlerinde karşılık bulur ve bu faaliyet tarihyazımının içeriğine yön verir.

Tarihyazımını etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Bunların başında, tarihçinin sahip olduğu düşünsel anlayış ve zihni arka plan gelmektedir. Bu anlayış ve zihni birikim, tarihçinin olaylara yaklaşımını, kullandığı dili, tercih ettiği kavramları ve metinle kurduğu ilişkiyi doğrudan etkiler. Aynı zamanda tarihçinin sahip olduğu kaynaklara erişim imkânları, bilimsel yeterliliği, sosyo-politik çevresi, yöneticilerle olan ilişkileri ve akademik duruşu da bu süreci biçimlendirir.³⁷ Aydın, entelektüel ve bilim insanı kimliğiyle tarihçinin, tarihsel olaylara ilişkin verileri gelişigüzel değil; sistematik, kavramsal ve kuramsal temellere dayandırarak değerlendirmesi beklenir. Elde edilen bilgi ve belgelerin metinlerarası bağlamda analiz edilmesi, tarihçinin zihinsel disiplini ve entelektüel birikimini ortaya koyar. Bu bağlamda tarihyazımı, *gerçeklik etkisini* hedefleyen retorik bir anlatı değil, tarihsel gerçekliğin peşine düşen kuramsal ve *kanıtsal* bir metin olarak görülmelidir.³⁸

Tarihyazımında kullanılan dil ve kavramlar, tarihsel bilginin anlaşılabilirliğini doğrudan etkiler. Zira kavramlar, algının oluşmasını sağlayan, yönünü ve kapsamını belirleyen temel araçlardır. Olaylar ve olgular, bu kavramlar yoluyla inşa edilir.³⁹ Bu nedenle dil, sadece aktarımı sağlayan bir araç değil aynı zamanda tarihsel anlatının taşıyıcısıdır. Bizim geçmişi araştırma çabamız, yalnızca belgelerle sınırlandırılmaz. Aynı zamanda zihnimizde şekillenen kurguya dayanır. Bu kurgular, mantıksal ya da kanıta dayalı olup olmamasından bağımsız olarak, tarihsel anlatının meşruiyetini etkileyen yapılarıdır.⁴⁰ Bu nedenle tarih, yalnızca belgeye dayalı bir nakil değil aynı zamanda zihinsel bir ürettir.⁴¹

³⁰ A. Serdar Öztürk, "Alternatif Edebiyat Öğretimi: Yeni Tarihselci Metotla Edebiyat Öğretimi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1/2, 2016, s. 106-107.

³¹ Veyne, *age*, s. 17, 19; Hobsbawm, *age*, s. 17; Fay, *age*, s. 296-297; Özçelik, *age*, s. 9, 13.

³² Christian Ruby, "Tarih Nedir?", çev. B. Yediyıldız, *Belleten*, Ankara 1991, 40/213, s. 583, 586.

³³ Veyne, *age*, s. 103; Kara, *age*, s. 256.

³⁴ Tekeli, *age*, s. 72-74.

³⁵ Collingwood, *age*, s. 295-296, 307; Carr, *age*, s. 73; Stanford, *age*, s. 69.

³⁶ Carr, *age*, s. 194.

³⁷ Abdülkadir Macit, Halil İbrahim Erol, "Mısır'da Tarih Yazıcılığı", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 11/1, 2025, s. 185.

³⁸ Veyne, *age*, s. 27-28; Reyhan, *age*, s. 578.

³⁹ Kasım Şulul, *Kâfiyeci'de Tarih Usûlü*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 34; Altan Çetin, *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, Ankara 2009, s. 9; Yediyıldız, *age*, s. 177; Kara, *age*, s. 256.

⁴⁰ Hobsbawm, *age*, s. IX.

⁴¹ Veyne, *age*, s. 103; Stanford, *age*, s. 119.

TARİH FELSEFESİ VE ZİHNİYET İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TARİHYAZIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Kimi kuramcılar, tarihyazımında kanıtı yalnızca bir retorik unsuru olarak değerlendirir. Retorik, ikna etmeyi hedefler ve bu anlamda tarihsel metnin de ikna edici bir yapı taşıması gerektiği kabul edilir.⁴² Bu bağlamda tarihî anlatı, yalnızca olguları sunmakla yetinmeyip, aynı zamanda bu olguların okuyucuya nasıl ve neden sunulduğunu da belirleyen bir yön taşımaktadır.

Retorik ile hakikat, tarih ile kurmaca, gerçeklik ile tasarım yahut inşa, tarihte olup bitenler ile tarihyazımı yahut anlatı sanatı birbiriyle elbette aynı şey değildir. Sonuçta tarihyazımı, yaşanmışlıkların bugün ya da gelecek dönemler için olduğu gibi anlaşılması ve doğru okunmasına yönelik analitik bir çabadır.⁴³ Kimileri buna beyhude bir çaba yahut hakikat açmazı⁴⁴ zaviyesinden yaklaşırsa da bu böyledir.

İbn Haldûn'un tarih anlayışı, bu noktada önemlidir. Ona göre tarih, yalnızca görünen olayların değil, bu olayların ardında yatan derin yapının da anlaşılması gereken bir alandır. Haldûn, tarihi zahirî ve bâtinî olmak üzere iki düzeyde ele alır. Tarihçinin görevi olayları kaydetmenin yanı sıra bu olayların nedenlerini, bağlamlarını ve etkilerini anlamaktır. Bu da tarihçiyi düşünsel bir sorgulama sürecine iter. Tarih, bu nedenle diğer sosyal bilimlere gibi akıl yürütme ve tecrübeye dayanan bir bilgi alanı olarak değerlendirilmelidir.⁴⁵

Tarihçinin araştırma süreci, öncelikle kaynaklarla kurduğu ilişki üzerinden başlar. Ancak bu kaynakların nasıl seçildiği, nasıl analiz edildiği ve metne nasıl dönüştürüldüğü soruları tarihçinin bilimsel yaklaşımını belirler. Bazı tarihçiler, yalnızca kendi tezini destekleyen belgeleri seçerek metin kurarken, bazıları ise ulaştığı kaynaklar doğrultusunda tezini yeniden şekillendirme yoluna gider. Her iki durumda da önemli olan, teorik çerçeve ile kaynaklar arasında tutarlı bir bağ kurmaktır.⁴⁶ Bu bağlamda, sadece kaynak okumakla tarih yazılamayacağı; sosyal bilimlerin genel çerçevesine hâkim olunmadan sağlam bir tarihsel yorumun yapılamayacağı ifade edilmektedir.

Bununla birlikte tarihyazımında belge fetişizmi olarak adlandırılan tehlike de bulunmaktadır. Bu yaklaşım, belgelerin söylediklerini aynen aktarma çabasına indirgenmiş bir tarih anlayışıdır. Oysa belgeler, yalnızca içerik olarak değil, yorumlandıkları bağlam itibarıyla anlam kazanır. Belgeler tarihçinin zihninden konuşur; dolayısıyla tarihçi, bu belgelerle eleştirel bir ilişki kurmak zorundadır.⁴⁷ Ranke'nin *olmuş olanı olduğu gibi anlatmak/olduğu gibi tarih* şeklindeki tarih tanımı modern tarih anlayışında yetersiz bulunmuş ve tarihsel olayları anlatmak kadar anlamlandırmanın da gerekliliği öne çıkmıştır.⁴⁸

Yeni tarihselci yaklaşım, tarihin sabit bir gerçekliği aktarmadığı; aksine tarihî metinlerin politik, kültürel ve ideolojik bağlamlarla şekillendiği görüşünü savunur. Bu yaklaşıma göre tarih, nesnel olguların doğrudan aktarımına indirgenmeyip belirli bir perspektif doğrultusunda yeniden yapılandırılan kurmaca bir anlatı olarak değerlendirilir. Tarihi metin olarak okumak, tarihin söylemsel niteliğini vurgular. Ancak tarih, basit ya da gündelik bir metin formuna indirgenemez. Onu sıradan metinlerden ayıran, toplumsal bellekle olan güçlü ilişkisidir.⁴⁹ Bu nedenle tarihî metinlerin gerçekliği, yalnızca anlatı düzeyinde değil, aynı zamanda toplumsal işlevleri bağlamında da değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak, tarihyazımı; tarih, tarihçi ve zihniyet arasındaki çok yönlü ilişkiyle anlam kazanan, kuramsal temellere dayanan ve yorumlayıcı bir bilgi üretim sürecidir. Her tarihsel anlatı, belirli bir zihinsel zeminde, belirli bir kurgu ve amaç doğrultusunda üretilmiştir. Bu nedenle tarihçinin görevi, yalnızca olayları sıralamak değil; bu olaylar arasındaki ilişkiselliği kavrayarak, zihniyetin ve düşünce yapılarının etkisini hesaba katarak metni inşa etmektir. Böylelikle tarihyazımı, geçmişin bilgisi olmanın ötesinde, aynı zamanda bugünün zihinsel haritasını da şekillendiren⁵⁰ bir entelektüel çabaya dönüşür.

3. Tarihyazımında Tarih Felsefesi ve Zihniyet İlişkisi

Tarihyazımı, yalnızca geçmişte yaşanan olayların kaydını tutmak değil, aynı zamanda bu olayları anlamlandırma, ilişkilendirme ve bir düşünsel çerçeveye oturtma sürecidir. Bu anlamda tarih, salt bir bilgi aktarımı değil; insan zihninin belirli bir dönemdeki değer, düşünce ve anlam sistemleriyle şekillenen felsefi bir üretimdir.⁵¹ Dolayısıyla tarihyazımı, metodolojik yaklaşımların yanı sıra tarih felsefesi ve zihniyet analizine dayalı çok katmanlı bir inşa sürecidir. Bu nedenle tarih felsefesi ile zihniyet arasındaki ilişki, tarihsel metinlerin hangi düşünsel ve kültürel zeminlerde inşa edildiğini anlamak açısından son derece önemlidir.

⁴² Hakan Çörekçioğlu, "Aristoteles'in Retorik Teorisi: Politik Yaşamı Savunmak", *Felsefe Dünyası*, 50/2, 2009, s. 167-168.

⁴³ Kracauer, *age*, s. 39.

⁴⁴ Paul Ricoeur, *Hafıza, Tarih, Unutuş*, çev. M. Emin Özcan, Metis Yayınları, İstanbul 2012; s. 272; Reyhan, *agm*, s. 590; Öztürk, *agm*, s. 63.

⁴⁵ İbn Haldun, *age*, 26-27, 29; Togan, *age*, s. 158; Ahmet Albayrak, "İbn Haldun'un Medeniyet Tasarımı ve İnsan", *Journal of Islamic Research*, 21/1, 2010, s. 8, 16.

⁴⁶ Reyhan, *agm*, s. 582.

⁴⁷ Reyhan, *agm*, s. 582.

⁴⁸ Serkan Gül, "Anlatı Tarih Üzerine Tartışmalar Ve Yeni Yaklaşımlar", *Karadeniz Araştırmaları*, 38, 2013, s. 106.

⁴⁹ Reyhan, *agm*, s. 583-584.

⁵⁰ Richard J. Evans, "Giriş", *Tarih Nedir?*, Edward H. Carr, çev. M. G. Gürtürk, İstanbul 2012, s. 13; Öztürk, *agm*, s. 43-45, 47.

⁵¹ İbn Haldun, *age*, s. 28, 31-32.

Tarih felsefesi, tarihin anlamını, amacını, bilgisini ve yöntemini sorgulayan disiplinler bir zemin olarak, tarihsel inşa sürecinin bilinçli ve eleştirel bir çerçevede yürütülmesine katkı sunar. Bu bağlamda belge, tarihsel bilgi üretiminde vazgeçilmez bir kaynak işlevi görse de, kendi başına taşıdığı anlam sınırlıdır ve yorumlayıcı bir bağlam içinde değerlendirilmedikçe bütüncül bir anlam kazanmaz. Belge, onu okuyan ve yorumlayan zihin tarafından şekillendirilir. Bu nedenle tarihsel bilgi, geçmişte olup bitenlerin kaydını içermekle birlikte geçmişin, bugünün değer sistemleri ve düşünce kalıpları çerçevesinde yeniden ifade edilmesidir. Burada tarihçinin görevi, belgeleri olduğu gibi aktarmaktan çok, onları bağlamsallaştırarak ve çoklu düzeylerde yorumlayarak tarihsel hakikate ulaşmaya çalışmaktır.

İbn Haldûn'un tarih anlayışı bu noktada sağlam bir kuramsal zemin oluşturur. Ona göre tarih zahiri ve batını boyut olmak üzere iki yönlüdür. Zahirî tarih, olayların kronolojik ve yüzeysel biçimde aktarımıyken; bâtinî tarih, bu olayların arka planındaki toplumsal, kültürel, zihinsel, siyasal ve ekonomik dinamikleri çözümlemeye yönelik daha derinlikli bir anlayışı ifade eder. İbn Haldûn'un bu ayrımı, tarihçinin sadece olayları değil, bu hadiseleri mümkün kılan sebepleri, koşulları ve zihinsel kalıpları da araştırması gerektiğini savunur. O, tarihçiyi geçmişin iç yüzünü ve nedensel ilişkilerini çözümlerken akıl ve tecrübeye dayalı yorum yapan bir düşünür olarak konumlandırır.⁵² Bu yaklaşım, tarihçiliği belgelerle sınırlı bir faaliyet olmaktan çıkarak, çok yönlü düşünsel analiz gerektiren bir entelektüel uğraş haline getirir.

Bu yaklaşım, modern tarih felsefesinin önemli isimlerinden R. G. Collingwood'un, tarihçinin geçmişteki düşünceyi yeniden zihninde canlandırması gerektiği yönündeki görüşüyle örtüşmektedir. Ona göre tarih, dışsal olayların değil, insanların düşünsel eylemlerinin tarihidir. Collingwood, *düşünceden başka hiçbir şeyin tarihi yazılamaz*⁵³ diyerek, tarihsel olayların ardındaki iradeyi, amacı ve zihinsel süreçleri anlamının esas olduğunu vurgular.

Tarihçinin geçmişle ilişkisi, sadece belge toplamak ve verileri sıralamakla sınırlı değildir. Edward Carr'a göre tarihçi ile olgu arasındaki ilişki çift yönlüdür. Bu karşılıklı etkileşim, tarihyazımının nesnellik iddiasını sınırlandırmakta; bunun yerine eleştirel farkındalığı ve metodolojik bilinçliliği öne çıkarmaktadır. Zira tarihçi olguyu seçer, olgu da tarihçiyi biçimlendirir. Tarihçi olguları seçerken kendi zihniyetinden, kültürel kodlarından, ideolojik tutumundan bağımsız hareket edemez.⁵⁴ Bu durum, tarihyazımını her zaman belirli bir zihinsel çerçeveye yaslanmak zorunda bırakır. Bu nedenle tarih felsefesi, metodolojiye odaklanmakla birlikte tarihsel bilginin epistemolojik ve ontolojik doğasına ilişkin derinlemesine bir tartışmayı da içerir.

Epistemolojik düzeyde, tarihçinin bilgiye erişim yöntemi, bu bilgiyi hangi kuramsal çerçevede kavramsallaştırdığı ve hangi ölçütlerle doğruladığı sorgulanmalıdır. Tarihçi, kaçınılmaz olarak kendi çağının, değer yargılarının ve ideolojik atmosferinin içinden konuşur. Dolayısıyla zihniyet, tarihçinin bilgiye ulaşma biçimini, seçici algısını ve anlatı tarzını doğrudan etkiler. Zihniyet, bireysel ve toplum ölçeğinde olaylara yaklaşım biçimini, algılama çerçevesini ve yorum stratejilerini belirleyen düşünsel bir yönelimi ifade eder. Zihniyet, kişisel önyargıların yanı sıra tarihçinin içinde bulunduğu kültürel çevre, sosyal aidiyet, dini değerler, siyasal atmosfer ve entelektüel formasyonun bir bileşkesidir. Adam Schaff tarihçinin hiçbir zaman toplumsal koşullarından tamamen arınamayacağını; onun kullandığı dil, sahip olduğu kimlik, inanç ve sınıfsal aidiyetin tarihsel anlatıya sızacağını vurgular.⁵⁵ Bu nedenle tarihçi, kendi zihinsel arka planının farkında olarak çalışmalı, metodolojik tarafsızlığı elden bırakmadan eleştirel bir bilinçle tarihyazımını yürütmelidir.

Ontolojik olarak tarihin ne olduğu sorusu önem kazanır. Geçmişte olmuş olanların gerçekten bilinebileceği ya da temsil edilebileceği varsayımı, günümüzde özellikle yapısalcı ve postmodern tarih teorileri tarafından sorgulanmaktadır. Geçmişin gerçekten "olmuş" olan bir şey olarak varlığı mı, yoksa onun bugün için yeniden inşası mı esas alınmalıdır? Postmodern tarih kuramları bu noktada radikal bir eleştiri getirir. Özellikle Paul Ricoeur ve Michel Foucault gibi düşünürler, tarihin bir güç söylemi veya hafıza pratiği olduğunu savunarak, tarihin nötr bir alan değil, ideolojik üretimin bir parçası olduğunu öne sürer. Ricoeur'e göre tarih, geçmişin bir temsili değil, bugünün hafıza ve unutma ilişkileriyle biçimlenmiş anlatı dizgesidir.⁵⁶

Bu çerçevede tarihyazımı, yalnızca belgeye dayalı bir doğruluk arayışı değildir. Bununla birlikte belgeye yöneltilecek felsefî sorular, anlatıya yüklenen retorik anlamlar ve zihinsel filtreler yoluyla oluşturulmuş bir anlam üretimidir. Belge, tarihçi tarafından seçilir, değerlendirilir ve anlatıya dönüştürülürken belli bir dünya görüşünün

⁵² İbn Haldûn, *age*, 26-27, 29; Togan, *age*, s. 158; Albayrak, *agm*, s. 8, 16.

⁵³ Collingwood, *age*, s. 293, 295-296.

⁵⁴ Evans, *agm*, s. 30; Kracauer, *age*, s. 63-64.

⁵⁵ Carr, Fontana, *age*, s. 98.

⁵⁶ Paul Ricoeur, *The Symbolism of Evil*, (Fransızca'dan çev. Emerson Buchanan), Beacon Press, Boston 1972, s. 10-11; Paul Ricoeur, *Yoruma Dair Freud ve Felsefe*, çev. N. Alpay, Metis Yayınları, İstanbul 2007, s. 26-27; Paul Ricoeur, *Yorumların Çatışması Hermenoytik Üzerine Denemeler-Birinci Cilt*, çev. H. Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul 2009, s. 13-14; Michel Foucault, *Entelektüelin Siyasi İşlevi Seçme Yazılar 1*, çev. O. Akinhay, F. Keskin vd., Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2020, s. 100; Peter Burke, *Annales Okulu*, çev. M. Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2014, s. 126; Munslow, *age*, s. 28, 57, 179-181; Sedat Bingöl, "Paul Ricoeur'de Sembol Hermeneutiği", *Kayıt Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 21/2, 2022, s. 702-703, 710-711.

TARİH FELSEFESİ VE ZİHNİYET İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TARİHYAZIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

etkisinde şekillenir. Bu nedenle belgenin kendisi değil, onun tarihçi zihninde geçirdiği dönüşüm tarihî bilgiye kaynaklık eder. Ranke'nin *olmuş olanı olduğu gibi anlatmak* şeklindeki klasik tarih anlayışı, çağdaş tarih teorileri tarafından yetersiz bulunmuş ve yerini daha eleştirel, yapıbozuma açık bir tarih tasavvuruna bırakmıştır.⁵⁷

Bu yaklaşımlara göre tarihsel metinler, nesnel gerçekliğin doğrudan bir temsili olmaktan çok, belirli bir dilsel, kavramsal ve ideolojik çerçevede üretilmiş kurgulardır. Zihniyetin tarihyazımındaki etkisi, yalnızca olaylara verilen anlamda değil, olaylar arasındaki ilişkiyi kurma biçiminde ve kullanılan dilin tonunda da kendini gösterir. Hayden White'a göre tarihyazımı, kaçınılmaz olarak belirli retorik stratejiler ve anlatı kalıpları içerir. Ona göre, tarihsel yazımda kullanılan anlatı biçimi, dilsel düzen, betimleme tarzı ve olaylar arası bağ kurma biçimi, tarihçinin gerçeklik algısının ürünüdür. Tarihsel metin, neyin anlatıldığıyla birlikte nasıl anlatıldığıyla da anlam kazanır. Örneğin aynı olay, epik, trajik veya ironik bir anlatı kalıbında farklı anlamlara bürünebilir. Bu durum, tarihin anlamlandırılmış bir kurgu olduğunu ortaya koyar. Bu kurgu, tarihçinin zihniyetinden ve çağının söylem atmosferinden bağımsız değildir.⁵⁸ Dolayısıyla tarihsel metin, olanı belirli bir zihniyetle yeniden inşa eden bir anlatıya dönüşmüş olur.

Tarihyazımında zihniyetin etkisi yalnızca tarihçinin bireysel yönelimleriyle sınırlı değildir; aynı zamanda belirli dönemlerin kolektif düşünme biçimleriyle de ilişkilidir. Örneğin Aydınlanma düşüncesi tarihe ilerlemeci bir çizgi çizerken, 19. yüzyıl pozitivist tarih anlayışı nesnel gerçekliğe ulaşılacağı inancıyla tarihyazımında bilimselleştirmeye yönelmiştir.⁵⁹ 20. yüzyılda ortaya çıkan Annales Okulu ise uzun süreli yapılar, gündelik yaşam, kolektif bilinç ve zihniyet tarihine odaklanarak, tarihin sadece olaylar üzerinden değil, insanın düşünsel yapıları üzerinden de okunabileceğini göstermiştir. Braudel'in uzun süre (longue durée) yaklaşımı, zihniyetin tarihsel sürekliliğini vurgulayan önemli bir modeldir.⁶⁰

Sonuç olarak, tarih felsefesi ile zihniyet arasındaki ilişki, tarihyazımının yönünü, derinliğini ve metodolojik yaklaşımını belirleyen temel unsurlardan biridir. Tarihçinin zihinsel dünyası, sadece olguları değil, olgular arasındaki bağları, anlamlandırma biçimlerini ve anlatının bütün yapısını şekillendirir. Bu nedenle tarihyazımı, geçmişin edilgen bir temsili değil; düşüncenin, değerlerin ve zihniyetin aktif olarak yer aldığı felsefî bir üretim alanıdır.

4. Bulgular

Bu araştırma kapsamında gerçekleştirilen kuramsal çözümlemeler ve kavramsal karşılaştırmalar, tarihyazımının yalnızca geçmişin olgusal bir temsili olmanın ötesinde; çok katmanlı, zihinsel, felsefî ve anlatımsal bir üretim süreci olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmanın bulguları, tarihsel bilginin üretiminin, tarihçinin epistemolojik konumu, ideolojik yönelimi ve içinde bulunduğu kültürel-zihinsel bağlamla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

Her şeyden önce, tarihsel bilgi, zihinsel seçimlerin bir ürünü olarak değerlendirilmektedir. Geçmişin tüm verilerine ulaşma imkânı bulunmayan tarihçi, kaçınılmaz olarak belirli olayları seçmekte, bu olayları anlamlandırmakta ve onları belirli bir bağlam içinde sunmaktadır. Bu durum, tarihsel bilginin tamamen nesnel bir zeminde üretilemeyeceğini göstermektedir. Edward H. Carr'ın da ifade ettiği üzere, tarihçi ile tarihsel olgu arasındaki ilişki karşılıklı bir etkileşim içerir ve her tarihsel anlatı, belirli bir zihinsel süzgeçten geçerek biçimlenir.

Tarihçinin zihniyeti, yani siyasi eğilimleri, inanç sistemi ve mensubu olduğu sosyo-kültürel yapı, tarihsel olayları nasıl algıladığını ve metne nasıl aktardığını doğrudan etkiler. Bu bağlamda tarihyazımı, basit bir veri aktarım süreci olmaktan çıkarak, çok boyutlu bir anlam üretme faaliyetine dönüşmektedir. Adam Schaff'ın da vurguladığı gibi, tarihçinin toplumsal kimliği, kaçınılmaz olarak tarihsel anlatıya yansımaktadır.

Zihniyet yalnızca bireysel bir yönelim değil, aynı zamanda kolektif ve dönemselsel bir düşünme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Braudel'in uzun süre (longue durée) anlayışı ve Annales Okulu'nun zihniyet tarihi perspektifi, tarihsel düşünceye derinlik ve süreklilik kazandırmakta; tarihçinin yalnızca olaylar arasındaki ilişkileri değil, farklı çağlar ve düşünsel paradigmlar arasındaki süreklilikleri de analiz etmesini zorunlu kılmaktadır.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, tarihsel anlatıların kaçınılmaz olarak retorik ve kurgu unsurları taşıdığıdır. Hayden White'ın da belirttiği gibi, tarihsel metinlerde kullanılan anlatı biçimleri (epik, trajik, ironik vb.), olaylara yüklenen anlamı ve okuyucunun metni algılayış biçimini doğrudan etkilemektedir. Bu durum, tarihî

⁵⁷ Gül, *agm*, s. 106; Reyhan, *agm*, s. 582.

⁵⁸ Bkz. Hayden White, "The Value of Narrativity in the Representation of Reality", *Critical Inquiry*, 7/1, 1980, s. 5-6; Munslow, *age*, s. 23, 56, 57, 207-211; Selim Tezcan, "Hayden White Ve Tarih Anlatısı Sorunu", *Turkish History Education Journal*, 2018, 7/2, s. 640-641.

⁵⁹ Stanford, *age*, s. 27; Ezgi Ece Çelik, "Bir Dis/Ütopya Olarak Pozitivizm Karşısında Farklı Bilimsel Yaklaşımlar", *DTCF Dergisi*, 58/2, 2018, s. 1609-1610, 1622.

⁶⁰ Bkz. Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, çev. M. A. Kılıçbay, İstanbul 1989, s. XVIII; Burke, *age*, s. 32-34, 74; Hayri Çapraz, Gülşah Şahin, "Akdeniz'de Buğdayın Yolculuğu: Fernand Braudel'in "Uzun Süre" Teorisi (Longue Durée) Bağlamında Bir İnceleme", *Tarihyazımı*, 2024, 6/1, s. 54-58.

anlatının yalnızca geçmişini aktaran değil, aynı zamanda yeniden inşa eden bir kurgu süreci olduğunu ortaya koymaktadır.

Buna paralel olarak, tarihsel belgelerin tarihsel bilginin temel kaynağı olmakla birlikte, bu belgelerin seçimi, okunması ve yorumlanması tarihçinin zihniyetiyle yakından ilişkilidir. Bu tespit, belge fetişizminin, yani belgenin salt gerçekliğin temsili olarak görülmesinin, tarihsel yorumun önünü tıkayan indirgemeci bir yaklaşım olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, tarihçinin eleştirel okuma becerisi ve yorumsal yetkinliği, belgelerin tarihsel anlamını ortaya çıkarma sürecinde merkezi bir rol oynamaktadır.

Son olarak, tarihyazımı yalnızca bilimsel yöntemlere dayalı sistematik bir disiplin değil; aynı zamanda felsefi bir bilinçle anlam kazanan entelektüel bir etkinliktir. İbn Haldûn'dan Collingwood'a, White'tan Ricoeur'e kadar pek çok düşünürün ortaklaştığı üzere, tarihsel metinlerin derinliği ve anlam gücü, tarihçinin metodolojik donanımı kadar kavramsal yetkinliğine de bağlıdır. Bu bağlamda tarihyazımı, salt veri aktarımından öte, geçmişe dair anlam üretmeye yönelik zihinsel ve kültürel bir faaliyettir.

Bu bulgular, tarih yazımının hem tarihsel gerçekliği yeniden kurgulayan hem de çağdaş düşünsel eğilimleri yansıtan dinamik ve çok boyutlu bir süreç olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

5. Tartışma ve Değerlendirme

Bu araştırma kapsamında ulaşılan bulgular, tarihyazımının yalnızca geçmişin olgusal anlatımına indirgenemeyeceğini; aksine tarihçinin zihinsel eğilimleri, felsefi yaklaşımı ve anlatı stratejileriyle biçimlenen çok katmanlı bir entelektüel üretim süreci olduğunu göstermektedir. Burada tartışılması gereken temel mesele, tarihsel bilginin ne ölçüde nesnel olabileceği ve tarihyazımının hangi kuramsal temellere yaslanarak inşa edilebileceğidir.

Öncelikle tarihsel bilgiye ilişkin nesnellik iddiası, klasik tarih anlayışında geniş kabul görmüş olsa da, çağdaş tarih felsefesi bu iddianın sorgulanması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda Edward Carr'ın olguların konuşmasına izin veriyoruz söylemi,⁶¹ ilk bakışta nesnel bir tarih anlayışı izlenimi verse de, tarihçinin olayları seçme, yapılandırma ve yorumlama süreçlerindeki belirleyici rolünü arka planda bırakma riskini taşımaktadır. Nitekim bu çalışmada da görüldüğü üzere, tarihçinin geçmişten neyi, nasıl seçtiği; bunu hangi bağlam içinde kurguladığı ve okuyucuya nasıl sunduğu, tarihsel anlatının içeriğini ve yönünü doğrudan belirlemektedir. Bu durum, tarihin yalnızca geçmişin nötr bir kaydı olmadığını, aksine tarihçinin bakış açısı ve düşünsel tercihleriyle biçimlenen bir anlatı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

İbn Haldûn'un tarih anlayışı, olayların ardındaki nedenleri ve toplumsal yapıları araştırmaya yönelik derinlikli yaklaşımıyla, klasik tarihçiliğin yüzeysel nakilciliğini aşan bir zihinsel sorgulama biçimi sunar. Bu yönüyle İbn Haldûn'un *bâtınî tarih* kavramı,⁶² sadece İslam tarihçiliği açısından değil; modern tarih teorileri bağlamında da değerlidir. Collingwood'un *düşünceyi yeniden canlandırma* anlayışı⁶³ da benzer şekilde, olaylardan çok bu olayların arkasındaki insan iradesine ve zihinsel süreçlere odaklanmanın gerekliliğini vurgular. Böylece, tarihsel bilgi yalnızca dışsal belgelerle değil; aynı zamanda bu belgeleri yorumlayan zihnin yapısıyla birlikte düşünülmelidir.

Zihniyet kavramının tarihyazımı üzerindeki belirleyiciliği, özellikle retorik yapıların analizinde daha görünür hale gelmektedir. Hayden White'ın tarihsel anlatının kaçınılmaz olarak retoriksel kodlar taşıdığına yönelik yaklaşımı,⁶⁴ tarihçinin söylem üreticisi olarak rolünü öne çıkarır. Bu bağlamda tarihsel metinler, yalnızca olayları betimleyen değil; aynı zamanda okuyucuyu yönlendiren, belirli bir bakış açısını meşrulaştıran ideolojik yapılar olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla tarihçinin seçtiği anlatı biçimi, olayları nasıl sıraladığı ve hangi kavramlarla çerçevelediği, anlatının taşıdığı anlam dünyasını da şekillendirir.

Tarihyazımında belgeye aşırı güven, yani *belge fetişizmi*, tarihsel yorumun daralmasına ve düşünsel özgürlüğün kısıtlanmasına yol açabilir.⁶⁵ Nitekim belge kendi başına konuşmaz; ona anlam yükleyen ve bağlam kazandıran tarihçinin zihnidir. Belge, yorumlanmadan tarihsel bilgiye dönüşemez. Bu nedenle, belgeyi kutsallaştıran yaklaşım yerine, eleştirel belge okuması ve çok yönlü bağlamsallaştırma becerisi esas alınmalıdır.

Zihniyet yalnızca bireysel değil, dönemsel ve kolektif bir yapı olarak da tarihyazımını etkilemektedir. Braudel'in *uzun süre* (*longue durée*) anlayışı,⁶⁶ zihinsel kalıpların yavaş değiştiği ve tarihsel anlatının bu kolektif yapılarla birlikte değerlendirilmesi gerektiği düşüncesini güçlendirmektedir. Bu bakış açısı, sadece olay merkezli tarihyazımını değil, aynı zamanda zihniyet tarihine dayalı geniş yapısal okumaları da beraberinde getirmektedir.

⁶¹ Carr, *age*, s. 61-63.

⁶² İbn Haldun, *age*, 26-27, 29; Togan, *age*, s. 158; Albayrak, *agm*, s. 8, 16.

⁶³ Collingwood, *age*, s. 293, 295-296.

⁶⁴ White, *agm*, s. 5-6; Munslow, *age*, s. 23, 56, 57, 207-211; Tezcan, *agm*, s. 640-641.

⁶⁵ Reyhan, *agm*, s. 582.

⁶⁶ Braudel, *age*, s. XVIII; Burke, *age*, s. 32-34, 74; Çapraz, Şahin, *agm*, s. 54-58.

TARİH FELSEFESİ VE ZİHNİYET İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TARİHYAZIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Zihniyetin tarihî anlatılarda nasıl sürdüğünü ve anlatının içine nasıl kodlandığını anlamak, tarihin ideolojik araçsallığının da çözümüne imkân verir.

SONUÇ

Tarihyazımı, yalnızca olguların kaydı ve aktarımından ibaret olmayıp tarihçinin zihniyeti, felsefî yaklaşımı, ideolojik duruşu ve anlatı tercihleriyle şekillenen çok katmanlı bir bilgi üretim sürecidir. Tarih, artık yalnızca “ne oldu?” sorusuna yanıt arayan bir ilim dalı olarak görülmemektedir. Bununla birlikte “bu olan nedir, neden ve nasıl anlatılmaktadır?” gibi daha derinlemesine epistemolojik ve felsefî sorulara yönelen eleştirel bir düşünme alanı olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmada ortaya konulan çözümlemeler, tarihyazımının üç temel bileşeni olan tarih, tarihçi ve zihniyet arasında organik ve karşılıklı etkileşimli bir ilişki bulunduğunu göstermiştir. Tarihsel metin, olayların hangi zihinsel, ideolojik ve retorik araçlarla anlamlandırıldığına dair bir ifadedir. Bu bağlamda tarihçinin seçiciliği, olaylar arasındaki ilişki kurma biçimi, dile hâkimiyeti ve metodolojik tavrı tarihsel bilginin niteliğini doğrudan belirlemektedir.

Tarihi anlatının inşa sürecinde zihniyet, hem birey düzeyinde hem toplumsal ölçekte etkili bir öğedir. Tarihçinin dünya görüşü, içinde yaşadığı toplumsal bağlam, inanç sistemi, siyasi eğilimleri ve entelektüel formasyonu tarihsel anlatının yapısına doğrudan nüfuz eder. Bu nedenle hiçbir tarihsel metin, yazarı ya da dönemi dışında okunamaz. Her metin, kendi bağlamı içinde anlaşılmalıdır.

Tarih felsefesi, bu zihinsel ve yapısal unsurların sorgulanması için sağlam bir kuramsal zemin oluşturur. İbn Haldûn’un bâtinî tarih anlayışından Collingwood’un *düşünsel yeniden canlandırma* modeline, Hayden White’in *retoriksel kurgu* çözümlemelerinden Braudel’in *uzun süreli zihniyet* okumalarına kadar farklı yaklaşımlar, tarihyazımının çok boyutlu karakterini ortaya koymaktadır. Bu modeller, tarihçinin sadece belge toplayan bir arşivci olmadığını; tercihte bulunan, yorumlayan ve anlatı kuran bir özne olduğunu ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, tarihsel bilgi nesnel bir gerçekliğin doğrudan yansıması olmaktan çok tarihçinin zihninde şekillenen, seçilen ve yapılandırılan bir anlatı biçimidir. Bu nedenle tarihyazımı; felsefî, metodolojik ve retorik bir bilinçle yürütülmesi gereken, düşünsel sorumluluk gerektiren bir faaliyettir. Bu bilinç, tarihçiyi geçmişi kaydeden değil; geçmişin ne anlama geldiğini sorgulayan ve bugüne dair düşünsel katkı sunan bir entelektüel olarak konumlandırır.

Tarihsel metinlerin oluşumunda zihniyetin rolünü gözeten; belgeyi bağlam içinde yorumlayan; retorik ve anlatı tekniklerini tanıyan; epistemolojik farkındalığı yüksek bir tarihyazımı anlayışı, sadece daha tutarlı tarihsel bilgiler üretmekle kalmayacak, aynı zamanda tarihin toplumsal ve kültürel işlevlerinin de daha sağlıklı biçimde anlaşılmasını mümkün kılacaktır.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Historiography, once perceived as the mere documentation of past events, has evolved into a complex intellectual practice that involves interpretation, selection, and representation of historical facts through the lens of the historian’s mentality, philosophical orientation, and rhetorical choices. This study aims to investigate historiography not only as a scientific method but also as a philosophical and mental construction process, shaped by the epistemological position and ideological inclinations of the historian.

At the core of this investigation lies the intricate relationship between history, the historian, and mentality. The study is grounded in the idea that historical narratives are neither purely objective nor ideologically neutral. On the contrary, they are mental reconstructions of the past influenced by cultural, political, and philosophical contexts. The question of whether objectivity in historiography is genuinely attainable serves as the fundamental problem the study addresses.

This article seeks to explore how historiographical texts are structured not simply as representations of historical reality but as intellectually motivated reconstructions that respond to the needs, values, and perceptions of the present. In doing so, it draws on the theoretical insights of prominent historians and philosophers such as Edward Carr, R. G. Collingwood, Ibn Khaldun, Hayden White, and Fernand Braudel. Their contributions to the understanding of historiography - as a narrative, an epistemological endeavor, and a philosophical practice - form the conceptual framework of this analysis.

The literature on historiography reveals a shift from positivist approaches that emphasize documentation and factual accuracy toward interpretive models that recognize the role of narrative, language, and ideology. Hayden White’s theory of tropes, for instance, underlines how historical writing is shaped by rhetorical choices. Likewise,

the Annales School, particularly Braudel, emphasized *longue durée* structures and collective mentalities as vital to understanding history beyond political events. The work of Collingwood and Ibn Khaldun further illustrates that historical understanding requires insight into the internal thought processes, intentions, and socio-cultural environments of historical actors.

Methodology

This study adopts a qualitative, interpretive, and interdisciplinary methodology grounded in conceptual analysis and critical reading. Rather than relying on empirical data collection or statistical modeling, the research focuses on examining secondary sources and philosophical-historiographical texts to identify the mental, rhetorical, and epistemological dimensions of historical writing.

The study proceeds through three stages:

1. Conceptual clarification, in which the terms *history*, *historian*, and *mentality* are defined and situated within the philosophy of history;

2. Thematic interpretation, where the approaches of key historians and theorists are analyzed;

3. Critical reflection, in which the epistemological and narrative implications of historiographical practices are discussed in light of the identified theoretical frameworks.

In evaluating the relationship between historical representation and the historian's mentality, the research pays close attention to the language used in historical narratives, the methodological approaches chosen, and the ideological undercurrents that influence narrative construction. The works of Carr, Collingwood, White, and others serve as primary theoretical sources, supported by relevant contemporary literature in historiography and philosophy of history.

Additionally, the article critiques dominant historiographical issues such as overreliance on archival documents (document fetishism) and the limitations of popular history. These are evaluated not as technical flaws but as reflections of deeper epistemic assumptions and cultural mentalities that shape the way history is written and received.

Results and Conclusion

The analysis reveals that historiography is fundamentally shaped by the historian's mentality, which includes personal belief systems, ideological commitments, linguistic preferences, and socio-cultural contexts. Historical narratives are thus not merely the product of discovered facts, but also of constructed meanings and interpretations that serve to make sense of both the past and the present.

First, the study confirms that the historian plays an active and formative role in shaping historical knowledge. As Carr emphasizes, historical facts do not "speak for themselves"; they are selected and interpreted through a subjective framework. This undermines the positivist ideal of absolute objectivity in history and calls for a more nuanced, self-aware historiographical practice.

Second, rhetoric and narrative structure emerge as central to historiography. As White argues, the form and tone in which a history is written (e.g., tragic, ironic, epic) significantly influence the reader's perception and the meaning derived from events. This further supports the claim that historiography is a creative, constructive endeavor rather than a passive act of recording.

Third, the concept of mentality - both individual and collective - appears as a pivotal force in shaping historiographical outcomes. Drawing from Braudel and the Annales School, the study suggests that long-term mental structures, societal values, and shared perceptions condition the historical imagination. In this sense, history writing reflects not only what the past was but also what the present desires it to be. In conclusion mentality affects historiography not merely as an individual phenomenon, but also as a historically contingent and collectively shared construct.

Furthermore, the study critiques uncritical use of documents as unquestionable sources. While documents are essential to historiography, their meaning depends entirely on how they are interpreted. Thus, the historian's role is not to simply present documents but to contextualize, problematize, and narrate them within a broader philosophical and cultural framework.

Finally, the study emphasizes that historiographical texts serve not only to record what happened but also to meet the intellectual, moral, and cultural needs of contemporary society. This view reinforces the need for interdisciplinary approaches to historiography - ones that integrate insights from narrative theory, rhetorical studies, and the philosophy of history.

TARİH FELSEFESİ VE ZİHNİYET İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TARİHYAZIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

In conclusion, historical knowledge is not a direct reflection of an objective reality but rather a narrative form that is shaped, selected and structured in the historian's mind. Therefore, historiography is an activity that requires intellectual responsibility and should be carried out with a philosophical, methodological and rhetorical consciousness. This consciousness positions the historian not as a person who records the past, but as an intellectual who questions what the past means and makes intellectual contributions to the present.

A historiographical approach that considers the role of mentality in the formation of historical texts, interprets the document in context, recognizes rhetorical and narrative techniques, and has a high epistemological awareness will not only produce more consistent historical knowledge, but will also enable a healthier understanding of the social and cultural functions of history.

KAYNAKÇA

ALBAYRAK, Ahmet, "İbn Haldun'un Medeniyet Tasarımı ve İnsan", *Journal of Islamic Research*, 21/1, 2010, ss. 7-20.

ALKAN, Necmeddin, "Efsaneden Aydınlanmacı Geleneğe Tarih Düşüncesi", *Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, İstanbul 2011, ss. 21-37.

AYCAN, İrfan, SÖYLEMEZ, M. Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara Okulu, Ankara 2002.

AYCAN, İrfan, SÖYLEMEZ, Mahfuz, vd, *Apokrif Tarih Yazıcılığı Mısır'ın Fethi Bağlamında Bir Eser İncelemesi*, Ankara 2003.

BİNGÖL, Sedat, "Paul Ricoeur'de Sembol Hermeneutiği", *Kaygı Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 21/2, 2022, ss. 698-720.

BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası 1*, çev. M. A. Kılıçbay, İstanbul 1989.

BREISACH, Ernst, *Tarihyazımı*, çev. H. Kocaoluk, İstanbul 2009.

BURKE, Peter, *Annales Okulu*, çev. M. Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2014.

CARR, Edward Hallet, *Tarih Nedir?*, çev. M. G. Gürtürk, İstanbul 2012.

CARR, E. Hallet, FONTANA, José, *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, çev. Ö. Ozankaya, Ankara 1992.

COLLINGWOOD, Robin George, *Tarih Tasarımı*, çev. K. Dinçer, İstanbul 1990.

ÇAPRAZ, Hayri, ŞAHİN, Gülşah, "Akdeniz'de Buğdayın Yolculuğu: Fernand Braudel'in "Uzun Süre" Teorisi (Longue Durée) Bağlamında Bir İnceleme", *Tarihyazımı*, 6/1, 2024, ss. 50-67.

ÇELİK, Ezgi Ece, "Bir Dis/Ütopya Olarak Pozitivizm Karşısında Farklı Bilimsel Yaklaşımlar", *DTCF Dergisi*, 58/2, 2018, ss. 1609-1627.

ÇETİN, Altan, *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, Ankara 2009.

ÇETİN, Altan, ÇAĞ, Galip, *İbn Haldun Umranında Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, İstanbul 2015.

ÇÖREKÇİOĞLU, Hakan, "Aristoteles'in Retorik Teorisi: Politik Yaşamı Savunmak", *Felsefe Dünyası*, 50/2, 2009, ss. 161-183.

EVANS, Richard J., "Giriş", *Tarih Nedir?*, Edward Hallet Carr, çev. M. G. Gürtürk, İstanbul 2012, ss. 10-43.

FAY, Brian, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, çev. İ. Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012.

FAZLURRAHMAN, Malik, *Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu*, çev. S. Akdemir, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.

FOUCAULT, Michel, *Entelektüelin Siyasi İşlevi Seçme Yazılar 1*, çev. O. Akinhay, F. Keskin, vd., Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2020.

GÜL, Serkan, "Anlatı Tarih Üzerine Tartışmalar ve Yeni Yaklaşımlar", *Karadeniz Araştırmaları*, 38, 2013, ss. 105-117.

HALİL, İmaduddin, *Ömer b. Abdülaziz Dönemi ve İslâm İnkılâbı*, çev. U. Dalar, İstanbul 1984.

HALKIN, Léon-Ernest, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev. B. Yediyıldız, Ankara 2000.

- HOBBSAWM, Eric John, *Tarih Üzerine*, çev. O. Akınhay, Ankara 1999.
- İBN HALDÛN, Muhammed el-Hadramî, *Mukaddime*, I, çev. H. Kendir, Ankara 2004.
- KARA, Adnan, *Bir Memlûklü Aydın, Bürokrat ve Tarihçi İbn Kesîr*, İlahiyât, Ankara 2023.
- KRACAUER, Siegfried, *Tarih Sondan Bir Önceki Şeyler*, çev. T. Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2014.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı, İstanbul 1997.
- MACİT, Abdülkadir, EROL, Halil İbrahim, "Mısır'da Tarih Yazıcılığı", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 11/1, 2025, ss. 178-209.
- MEMİŞ, Ekrem, *Tarih Metodolojisi*, Ekin Yayınevi, Bursa 2014.
- MUNSLow, Alun, *Tarihin Yapısökümü*, çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000.
- ÖNER, Necati, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara 1999.
- ÖZÇELİK, İsmail, *Tarih ve Metodolojisi*, Gazi Kitaabevi, Ankara 2014.
- ÖZTÜRK, A. Serdar, "Alternatif Edebiyat Öğretimi: Yeni Tarihselci Metotla Edebiyat Öğretimi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1/2, 2016, ss. 105-111.
- ÖZTÜRK İbrahim Hakkı, "Bilimsel (Modern) Tarihten Parçalanmış (Postmodern) Tarihe", *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, İstanbul 2011, ss. 39-66.
- POYRAZ, Hakan, "Tarihin Amacı Ve Tarihinin Rolü Üzerine Bir Deneme", *Akademik İncelemeler*, 2/1, 2007, ss. 27-36.
- REYHAN, Cenk, "Tarih, Tarihçilik Ve Tarihyazımı Üzerine Bazı Gözlemler", *Turkish History Education Journal*, 7/2, 2018, ss. 578-603.
- RICOEUR, Paul, *The Symbolism of Evil*, (Fransızca'dan çev. Emerson Buchanan), Beacon Press, Boston 1972.
- _____, *Yoruma Dair Freud ve Felsefe*, çev. Necmiye Alpay, Metis Yayınları, İstanbul 2007.
- _____, *Yorumların Çatışması Hermenoytik Üzerine Denemeler-Birinci Cilt*, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2009.
- _____, *Hafıza, Tarih, Unutuş*, Çev. M. Emin Özcan, Metis Yayınları, İstanbul 2012.
- RUBY, Christian, "Tarih Nedir?", çev. B. Yediyıldız, *Belleten*, 40/213, Ankara 1991, ss. 579-586.
- STANFORD, Michael, *Tarihin İncelenmesi İçin Bir Kılavuz*, çev. C. Cemgil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.
- SUBKÎ, Ebû Nasr Abdulvehhâb, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 1-9, Hicr, 1413/1993.
- ŞİMŞEK, Ahmet, "Sunuş", *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, İstanbul 2011, ss. 11-19.
- ŞULUL, Kasım, *Kâfiyeci'de Tarih Usûlü*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- _____, "Kafiyeci'nin (788-879/1386-1474) Tarih Metodolojisi İle İlgili Görüşleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13-14, İzmir 2001, ss. 217-239.
- TEKELİ, İlhan, *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1998.
- TEZCAN, Selim, "Hayden White Ve Tarih Anlatısı Sorunu", *Turkish History Education Journal*, 7/2, 2018, ss. 632-661.
- TOGAN, A. Zeki Velidi, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985.
- VEYNE, Paul, *Tarih Nasıl Yazılır?*, çev. N. Özyıldırım, Metis Yayınları, İstanbul 2014.
- WHITE, Hayden, "The Value of Narrativity in the Representation of Reality", *Critical Inquiry*, 7/1, 1980, ss. 5-27.
- WILDE, Oscar, *Tarihsel Eleştirinin Doğuşu*, çev. B. Taş, Alakarga Sanat Yayınları, İstanbul 2018.
- YEDİYILDIZ, M. Asım, "Tarih Felsefesi Üzerine Bazı Düşünceler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/1, 2003, ss. 167-183.

**TARİH FELSEFESİ VE ZİHNİYET İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TARİHYAZIMI ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME**

GTTAD

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>